1685 рр., початок колонізаційної та військової діяльності Палія на Правобережжі та його переваги над Могилою; участь козаків у польських походах 1683–1688 рр. під Відень, в Угорщину, Молдову тощо [6, 5–8].

Отже, історичні напрацювання членів УІФТ – п'ять томів «Праць ..», що розкривають важливі сторінки козацької доби, які і донині викликають інтерес сучасних істориків України. Наукові праці про козацтво досить широкої тематики – від опису побуту козаків, до дослідження окремих постатей із козацької старшини. Значення наукової історичної спадщини передусім у тому, що історики-члени УІФТ своєю науковою роботою сприяли збереженню та розвитку української національної ідеї, популяризації її дослідження в європейському історичному просторі. Праця українських науковців у Чехословаччині є неоціненною. Вони є частиною великої діаспори України, яка в роки панування радянської влади доводила до громадськості незаідеологізовану та об'єктивну історію України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонович М.* Студії з часів Наливайка. – Прага : Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – 90 с.

2. *Наріжний С.* Одеське товариство історії і старовини. – Прага : Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – 25 с.

3. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т.1. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1939. – 240 с.

4. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т. 2. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1926. – 216 с.

5. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т. 3. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1941. – 140 с.

6. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т. 4. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1942. – 238 с.

7. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т. 5. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944. – 178 с.

8. *Трембіцький А. М.* Родина Січинських та українське історично-філологічне товариство в Празі (1923–1945 рр.) // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 15. – С. 95–98.

9. *Шаповал А. І.* Михайло Антонович і Українське історично-філологічне товариство у Празі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Число 20: Генеалогія та геральдика / Ред. кол. вип.: Г. В. Боряк (відп. ред.), В. В. Томазов (заст. відп. ред.), І. Н. Войцехівська, М. Ф. Дмитрієнко, Г. В. Папакін, І. К. Хромова (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2012. – С. 81–95.

10. *Шаповал А. І.* Співпраця Михайла Антоновича з Українським історично-філологічним товариством у Празі // Архіви України. – 2012. – № 4 (280). – С. 88–99.

ЩОДЕННИКИ В. К. ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ

До 100-річчя Української революції 1917–1920 років

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ, професор кафедри етнології та краєзнавства НПУ імені М. П. Драгоманова, Заслужений працівник освіти України

Володимир Кирилович Винниченко як видатний письменник, драматург, публіцист, політолог, автор 14 романів, понад 100 оповідань, 23 п'єс, численних сценаріїв, літературознавчих статей, визнаний однією з найпомітніших постатей в українській і світовій інтелектуальній еліті першої половини XX ст.

Але водночас він був серед найактивніших і найколоритніших учасників громадсько-політичного, соціального і національно-визвольного руху в Україні початку XX ст., лідерів найвпливовіших політичних партій цієї доби – РУП і УСДРП, одним із провідних діячів та ідеологів Української революції 1917–1920 рр., пропагандистів національно-культурного і державного відродження.

Тому з величезної творчої спадщини Винниченка основну увагу істориків мають привернути його мемуарні твори. У них яскраво і виразно віддзеркалюється складна й драматична епоха

© Стрельський Г., 2017

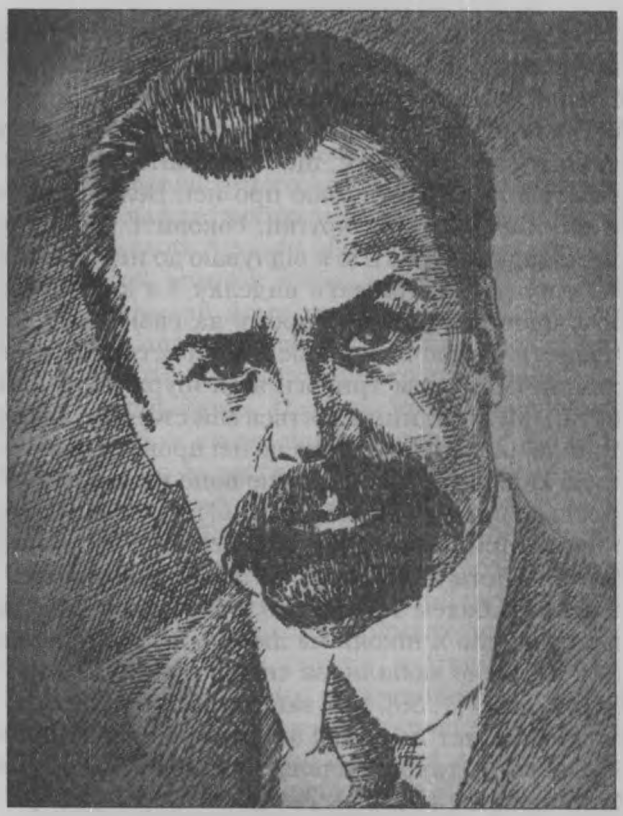

змагань за незалежну, демократичну, соборну Україну, міцо пов'язана з подіями і процесами європейської і всесвітньої історії кінця XIX – першої половини XX ст.

Справжніми шедеврами української мемуаристики є щоденники цього видатного українця та написані значною мірою на їх основі тритомник «Відродження нації» (Київ – Відень, 1920 р.) і «Заповіт борцям за визволення» (уперше виданий у Києві 1991 р.). Вони є унікальним джерелом дослідження тієї доленосної епохи української історії, а також життя та діяльності багатьох людей, його сучасників, сподвижників і опонентів, дають змогу «у плоті і крові» уявити їх живі образи.

І насамперед ці мемуари дають можливість пізнати складну і суперечливу особистісну сутність самого В. К. Винниченка, «реконструювати» його духовний світ, думки й почуття, індивідуальні риси характеру, еволюцію поглядів, смаки й уподобання, улюблені форми дозвілля і відпочинку, моральні якості, спонукальні мотиви поведінки у різних ситуаціях, дізнатись про його стан здоров'я, душевні і фізичні страждання, подробиці його неспокійного життя і побуту, взаємини з різними людьми тощо.

Свої щоденникові записи Винниченко скрупульозно складав протягом 40 років, починаючи з 1 лютого 1911 р. Останній запис датується 1 березня 1951 р., за 5 днів до раптової смерті Володимира Кириловича. Оригінали щоденника зберігаються в Архіві російської і східноєвропейської історії Колумбійського університету в Нью-Йорку. Його величезний обсяг складається, за даними академіка М. Г. Жулинського, з 41 записних книжок і майже 13 тисяч сторінок [7, *127*]. У 1980 і 1983 рр. Канадським Інститутом Українських Студій і Комісією УВАН у США було видано два перших томи «Щоденника» за редакцією і коментарями основоположника наукового винниченкознавства Г. О. Костюка. Вони охоплюють записи Винниченка з 1911 по 1925 рр. [1; 2].

Ксерокопії оригіналів щоденника після проголошення державної незалежності України було передано із Нью-Йорку в Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, який за сприяння тих же зарубіжних наукових інституцій у 2010 і 2012 рр. видав довгоочікувані третій і четвертий томи Винниченкових записів за 1926–1931 рр. [3; 4]. Нині вчені цього інституту під керівництвом відомого літературознавця академіка М. Г. Жулинського спільно з канадськими науковцями працюють над підготовкою до видання щоденника за наступні 1932–1951 рр.

В. К. Винниченко підкреслював, що свої щоденні записи він робив не для майбутнього друку, а «тільки для себе, для самоаналізу й самоорганізації спостережень». Він запевняв у щирому прагненні бути максимально точним і правдивим у викладі подій і фактів, давати об'єктивну характеристику учасникам цих подій, своїм сподвижникам і опонентам, постійно повторюючи намагання додержуватись свого основного морально-етичного принципу: «бути чесним з собою» (хоча це життєве кредо часто критикували навіть його друзі (наприклад, Є. Чикаленко та ін.) і найближчі політичні сподвижники (зокрема С. Єфремов і С. Петлюра). Останній в одній із статей називав його життєвий принцип чужою для робітничого класу «мораллю індивідуалізму». Відстоюючи свої життєві позиції, Винниченко розтлумачував це кредо як вибагливість до самого себе додержуватись правди, «не брехати собі».

Анітрохи не сумніваючись у щирості прагнень і запевнень Винниченка в об'єктивності викладу, необхідно зауважити, що його щоденнику властиві усі ознаки мемуарів як творів суто особистого походження, що вирізняють їх серед інших письмових джерел (окрім епістолярних). Найбільш характерні з цих неодмінних ознак – суб'єктивність та егоцентризм. Це, зрештою, визнав і сам Винниченко, коли записав, що єдиною спонукою і доцільністю ведення щоденників мала би бути «найбільш оголена, безоглядна, до найпотаємніших куточків правдивість, одвертість об'єктивність...» [2, *227*]. Але додає: «Я не знаю таких (виділено в тексті. – **Г. С.**) записок і щоденників. Такої глибинної, розгорнутої, немилосердної щирості я не зустрічав... Але чи мож-

ливо людині бути до кінця щирим і одвертим? Чи не лежить у кожній її клітинці, у кожному рухові її «я» закон самоствердження в житті?... Чи можливо, щоб людина, викриваючи всю свою суть до найсхованішої глибини, свідомо йшла на знищення власної цінності в очах інших?... Здається, ні» [2, *227–228*].

Тому неодмінною вимогою використання щоденників Винниченка, як і будь-яких інших мемуарів, є глибокий критичний аналіз їхнього змісту із застосуванням широкого арсеналу джерелознавчої методики.

Мемуари й особливо такий їх різновид, як щоденники, часто називають «документами душі». Це визначення чи не найбільше підходить для загальної оцінки щоденникових записок Винниченка. Вони містять важливу й унікальну просопографічну і біографічну інформацію про самого автора як живої людини і неповторної особистості. Багато сторінок щоденника передають його внутрішній світ, душевні болі і потрясіння, емоції і пристрасті, переживання за важку історичну долю українського народу. Вони дають пояснення епатажності, «парадоксальності» (на думку оточення) його поглядів і вчинків, часом їх безжальні самооцінки, причини багатьох невдач і гірких помилок у своїй діяльності. Він нерідко сам писав про спроби «узяти в шори свою нерозсудну недисциплінована натуру» [1, *334*]. Ця просопографічна інформація є особливо цінною для змалювання психологічного портрета Винниченка, його винятково суперечливого, імпульсивного характеру. У щоденнику зустрічається чимало морально-етичних, філософських і психологічних роздумів. Вони сповнені й великою кількістю найпотаємніших думок, ліричних переживань, досить інтимних сторінок з його особистого життя, стосунків із жінками.

У записах на цю дражливу, делікатну тему виявляється, між іншим, і найменш відома грань його таланту – художника (одним із його захоплень було малярство). Уже на самому початку щоденника (у записі 1 лютого 1911 р.), поряд із різними спостереженнями зарубіжних пейзажів, характерів різних людей, підслуханих розмов тощо, він занотував: «Познайомився з Майою (студенткою, політемігранткою з України. – **Г. С.**). Вона – занадто крупна. Їй би одягти довшу сукню. У вимові її є щось миле... Постать стрункa..., очі і волосся дуже чорні, ніс трохи зам'ясистий, рисунок губ східний і різкий, причому верхня губа тонка. Цікаво, чи справді це ознака холодності темпераменту?» [1, *31–32*]. У березні того ж р. він записав: «Ліза (товаришка Майї, теж українська емігрантка. – **Г. С.**) дуже білява, вії жовто-білі, на щоках рум'янець аж до очей» [1, *35*]. Далі йдуть записи про його зустрічі із студенткою Сорбони Розою Ліфшиць, з якою він щойно одружився: «Сиджу на станції (приблизно 20 км від Парижа. – **Г. С.**), жду Розу... Мені хочеться записати стан свого відношення до Рози, щоб зрівняти, щоб зрозуміти, щоб опанувати ним... Ось думаю про неї. Великі крупні очі... Ось її губи, крупні, соковиті, які я зву «неморальними»... Що я відчуваю до неї?... Вона мене вчить, як тримати виделку, і я корюся їй, почуваючи й трошки сорому за свою «некультурність» і сміючись з себе й з неї і стискуючись трошки холодком тривоги за її «буржуазні» нахили... Мені чудним здається мій стан... Я знаю: прийде час, коли почуття до неї прокотяться теплою хвилею по серці і стане воно великою ніжністю до Рози, моєї вибраниці» [1, *37–38*]. Поруч з цими ліричними рядками читаємо: «Сьогодні послав листа М. (Марусі. – **Г. С.**) Вона мені згадується з болем і ніжністю... Іноді мені навіть здається, що я ніколи не любив, а тільки жалів тих, що мене любили, за те, що покину їх і зроблю боляче» [1, *39*]. Цей запис про очевидно прощальний лист до однієї з багатьох закоханих у нього жінок також виявляє його життєве кредо бути «чесним з собою». Але не із старою, «фарисейською, облудною, буржуазною» (за його оцінкою) суспільною мораллю. Сповідуючи «вільне кохання», він визначає різницю між поняттями «кохання» і «любов»: «Кохання – це зойк крові, це бездумний, непереможний голод тіла, це наказ вічності, який не допускає опору собі... Любов – це вростання, це просякнення до найтемніших куточків одної істоти другою...» [1, *334*]. Тому, вважав Винниченко, «кохати можна одночасно двох, трьох, п'ятьох, стільки, скільки вистачить сили тіла і вогню; любити одночасно можна тільки одного» [1, *334*]. Пояснюючи таким чином феномен «нової» моралі, він переносив його й у сюжети своїх літературних творів, за що його критикували навіть друзі і прихильники, не кажучи вже про багатьох затятих ворогів.

Звичайно, наведені вище та інші просопографічні відомості, важливі для створення повноцінного образу В. Винниченка, займають порівняно невеличку частину у його величезному за обсягом щоденнику.

Головне місце у ньому займають події і факти довготривалої боротьби українського народу та його еліти за соціальне і національне визволення, визначення ролі автора у цій боротьбі. Щоденник виразно відтворює культурно-мистецьку і громадсько-політичну атмосферу, у якій жив і діяв видатний письменник і політик. Записи у його щоденнику допомагають найповніше відтворити його постать на тлі епохи гострих соціальних суперечностей і жорстокого національного гніту з боку імперської російської влади

стосовно українського народу і його еліти, до нього особисто як одного з найпомітніших її представників.

Адже фіксація та оцінка поточних подій з 1911 по 1951 рр. перемежовується у щоденнику Винниченка з його спогадами про минуле, про своє важке дитинство у бідній селянській сім'ї, про своїх батьків, які тяжкою працею заробляли на шматок хліба, а у короткі паузи в роботі дарували йому тепло і ласку, заклали в його душу щиру любов до України та ненависть до гнобителів, до соціальних контрастів буржуазного суспільства. Пам'ять часто переносила його у село, в якому він пізнавав світ, де формувався його світогляд, смаки й уподобання: «Я в тому чудесному краю, повнім для мене загадок, страшно, болюче, солодко поетичнім, сповитім вінком пісень. Я з болем пригадую села над Дніпром, старовинні, затишні, де вулички, як коридорчики, а в коридорчиках пахне гноєм, коровами, кропом з городів, квітками від хат. У тих вуличках, у тих селах живуть поетичні люди, які співають, носять старовинну одежу і, патріархально-чисті, добродушні, чесні, всі говорять українською мовою» [1, *68*].

У тому ж «чудесному краю», ще в дитячі роки Винниченко зазнав усієї гіркоти жорстокої поміщицької експлуатації і сваволі, був свідком знущання над його батьками та іншими селянами, що спонукало його чутливе серце згодом вступити на шлях революційної боротьби за встановлення соціальної і національної справедливості у суспільстві, рівноваги у стосунках людини з людиною: «З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, – записує він у щоденнику, – з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціяльного визиску, до Бодісок усякого гатунку; потім усе життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціяльного, політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це; мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених...» [1, *353*].

У щоденнику Винниченка знайшли яскраве літературне відображення численні маловідомі й невідомі факти його біографії на всіх етапах життєвого шляху, усі його злети і важкі падіння, усі сфери його різнобічної діяльності як політика, державотворця, письменника, драматурга і навіть художника.

Упродовж усього життя і діяльності він, як один з фундаторів РУП і лідер УСДРП, намагався розв'язати складне сплетіння і співвідношення завдань соціального і національного визволення українського народу, знайти шляхи для досягнення гармонії у вирішенні цих двох завдань. Уже на початку щоденника, у 1911 р., перебуваючи за кордоном, він записав це болісне запитання: «Чому національні відносини навіть між соціал-демократами іноді займають більш домінуюче значення, ніж класові? Чи лежить вся вага в економічній базі, чи в якійсь іншій? Яка причина тій ворожнечі, яка існує між організаціями, що мають однакові економічні інтереси?» [1, *39*].

Відповідь на це запитання він отримає вже у 1917 р., після важких переговорів з керівниками російської соціал-демократії. На початку цього переломного в його політичній біографії року, за місяць до Лютневої революції, Винниченко майже у розпачі написав у щоденнику: «Дорогий мій краю, мабуть попрощався з тобою навіки тоді, як мене було вигнано» [1, *251*]. Але вже 28 лютого 1917 р. із приємним хвилюванням він записує: «З 24-го з Петербургу (Петрограду – **Г. С.**) доходять найфантастичніші чутки». І далі – докладно про те, що «діється в Росії», про величезні бурхливі маніфестації (за участю численної української громади під синьо-жовтими прапорами) [1, *252–253*].

Повернувшись до Києва, Винниченко з великим ентузіазмом поринув у бурхливий вир революційних, національно-визвольних дій, висувається на перші ролі вже легального українського політичного державотворчого життя, обирається заступником голови Центральної Ради і очільником її уряду – Генерального Секретаріату.

Вже у перші дні напруженої роботи на цих високих посадах він пише відозву «До українського народу» та інші важливі документи, проекти партійних резолюцій УСДРП тощо, не шкодуючи сил й на виконання навіть дріб'язкової повсякденної праці: «Купую стільці, столи для Секретаріяту, ходжу по магазинах, приймаю представників Временного Правительства, чужоземних журналістів, видаю гроші членам комітету, розглядаю проєкти різних організацій... Пишу статті, веду переговори з робітничими і солдатськими депутатами... Слухаю поради всіх і кожного «брати в свої руки власть», скликаю на засідання Секретаріяту і зношу стільці з інших кімнат, щоб було на чому сидіти. Кожний хапа мене, де попаде, і вимагає залагодження своїх справ: порадити, де купити книжок з історії, сказати, де живе Н. Н., прийняти на службу, сказати, коли будуть Українські Установчі Збори... Увечері, коли вертаюсь додому, швайцар повідомляє мене, що до моєї квартири добиралося 3-4 якихсь підозрілих військових з якоюсь таємною метою. А вранці і вдень одержую листи, в яких мене запевняють, що незабаром уб'ють

автори тих листів за те, що я баламучу єдиний руський народ українством.

А серце болить і тужить... за працею улюбленою, незалежною й не менш корисною, ніж на фотелі «міністра» [1, *272–273*].

«Я падаю від утоми, знесилля, від свідомости нашої історичної непідготованости, а в той же час мушу вдавати, що ми маємо невичерпані сили, – записує він далі. - Та й не можна інакше. Героїчний період нашого відродження ще не скінчився. Треба всіми засобами тримати лінію підйому.

Алеж як я скучив за писанням. Ніколи ні за одною коханою жінкою я не тужив так, як за тишею, пером і папером. . А от зараз, замість того, мушу йти й одчиняти Медико-санітарний з'їзд. А потім поїду в Секретаріят і буду приймати якихсь полковників, чиновників, комісарів, інженерів. Так до четвертої години. О 7-ій засідання Секретаріяту до 11-ої. Вночі ж не сон, а легке забуття, заповнене думками про той же Секретаріят. «Меншості» хотять «зірвати» його. Бунд і меншовики наміряються виступити слідом за кадетами з Центральної Ради. «Меншості» організуються й оповіщають нам громадянську війну. Примари погромів стають реальнішими... Палають заводи спиртові, цукроварні; залізниці кип'ять солдатами, які сірою, дикою, голодною отарою сунуть додому з фронту: «Беріть власть, рятуйте край!» А з Півночі цупко вп'ялися за ту власть і ні на сантиметр не хочуть упустити. Розбитий, безсилий, нікчемний паралітик люто вчепився задубілими централістичними пальцями за «єдіную недєлімую» власть і з тупою злістю не пускає. Мало того, ще плюється, ще силкується здискредитувати нас, ще пускається на провокації.

О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державности. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом одчаєм, люттю й сміхом доводиться тягати те каміння державности й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки» [1, *274*].

Записи у щоденнику Винниченка про цей зоряний час його політичної, державотворчої діяльності мають особливу цінність для дослідників історії Української революції 1917–1920 рр. У них зафіксоване його бачення різних ситуацій, подій і процесів, завдань і перспектив дальшого розвитку революції, система його поглядів на різні болючі питання, плани розв'язання найзаплутаніших проблем, самоаналіз власної діяльності, визнання багатьох прорахунків, гірких невдач і помилок. Найфатальнішою з цих помилок, з душевним болем згадував він, була його, як і М. Грушевського та інших керманичів Центральної Ради, сліпа віра у всеросійський революційний рух, у російську соціал-демократію.

Але дуже скоро, при першому ж зіткненні з нею, він гірко розчарувався у цій вірі. Винниченко був провідним учасником усіх делегацій Центральної Ради на переговорах з Тимчасовим урядом і російськими соціал-демократами щодо надання автономії Україні.

«Мало того, – записав він у щоденнику, – що на кожному кроці пануюча нація ставила українцям перепони, перешкоди, заборони, насмішки, образи, а ще хотіла, щоб ми самі своїми власними руками тягли себе за чуба туди, куди покаже воля пануючих» [1, *142*]. До того ж, він переконався, що у своїй брутальності, цинізмі, злобі і ненависті щодо українців, приниженні їх національної гідності російські соціалісти, «демократи» навіть перевершували Тимчасовий уряд: «Бо коли Руський уряд понижував і ображав нас, то робив це хоч у ввічливій формі, а руська демократія і ввічливістю не вважала потрібним прикрить свою націоналістичну брутальну наготу» [1, *157*]. І якщо Тимчасовий уряд Росії прийняв українську делегацію відразу ж і, вислуховуючи її домагання, хоч робив співчутливий вигляд, відмічає Винниченко, то на аудієнцію до керівництва російської соціал-демократії він змушений був домагатися аж три дні.

Ось як яскраво-іронічно Винниченко характеризує у щоденнику реакцію членів російського виконкому Ради робітничих і селянських депутатів на українські домагання: «Один удавав дурника й дивувався, слухаючи «доповідну записку» делегації. Другий, справді, був дурником, і український рух, українська нація взагалі явились для його вроді нововинайденого острову серед Петрограду. Третій і дурником не був, і не удавав дурника, а просто вважав увесь рух буржуазним, реакційним, з яким усякому демократові треба без церемоній боротись і більше нічого. Четвертий просто нічого не слухав, а хапав нас за барки й вимагав від нас солідарности, патріотизму, саможертв. П'ятий нудився. Шостий і не нудився, й не лаявся, й за барки не хапав, і ніби все знав, і ніби навіть співчував, але так торгувався, що лучче б уже за барки хапав» [1, *158*].

Але ніякої конкретної відповіді українська делегація від російських «демократів» не отримала. Російський Тимчасовий уряд, щоб надати «солідності» своїй позиції в українському питанні, створив спеціальну комісію з професорів-кадетів. На переговорах з українською делегацією члени цієї вченої комісії з усією повнотою виявили свою шовіністичну сутність. Вони не допускали навіть думки про можливу втрату Росією найважливі-

ших індустріально-енергетичних центрів України. Припускаючи можливість «подарувати» автономію Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Волині, пише Винниченко, вони вигукували: «Але Одеса з Чорним морем, з портом, шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харьківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це – Новоросія, а не Малоросія, не Україна» [1, *168*].

«От у чому, – зробив він висновок, – полягала неможливість для них признати українськими найбагатші частини території України, заселені з давніх-давен українцями, политі їхньою кров'ю, якраз ті землі, де віками проводилась боротьба українського козацтва з турками й татарами, де билося серце Козацької України, Січ Запорозька» [1, *169*].

Доволі знайомі мотиви для характеристики сучасного російсько-українського конфлікту! Путінська Росія і її маріонетки у так званих «ДНР» і «ЛНР», як і їх попередники 100 років тому, розуміють, що незалежна Україна не дозволить так безсоромно, як раніше, визискувати багатство свого народу і демократичної держави...

Повернувшись з Петрограду, Винниченко невтомно виступав на мітингах, зборах трудящих, на засіданнях Центральної Ради і керівництва УСДРП, на різних з'їздах і конгресах, зафіксовуючи у щоденнику бурхливу реакцію українців на відмову російських урядовців і «демократів» по всіх пунктах домагань автономії. Він пише проекти багатьох резолюцій і декларацій Генерального Секретаріату, інших важливих документів. Зокрема, він наводить у щоденнику текст власноручно написаного ним Першого Універсалу, який був, за спогадами М. Грушевського, складений «у таких різких тонах, що... Єфремов рішуче запротестував, вважаючи такий напрям чистим авантюризмом...» [5, *144*]. Згодом, свідчить там же Грушевський, цей текст «вигладили» і прийняли більш поміркований варіант. Винниченко передає атмосферу обговорення і внесення поправок у текст Універсалу, який був прийнятий Центральною Радою. Але й такий, більш толерантний до російської влади варіант Універсалу, урочисто проголошений на Софійській площі, був із радістю й ентузіазмом зустрінутий українським народом. Адже в ньому вперше за понад 200 попередніх років було юридично зафіксовано, що «народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям» [1, *219*].

Винниченко описує цю невимовну радість, екстаз публіки, численних журналістів, багатоголосий спів національного гімну: «І, здавалося, – пише він, – що тисячолітні київські вулиці згадують якийсь давній-давній сон» [1, *214*]. Ніколи ще, підкреслював Володимир Кирилович, українська влада не знала такого тісного зв'язку із народом. Будинок Центральної Ради зранку й до вечора був переповнений народом – делегаціями та окремими громадянами, які дякували уряду і приносили зібрані гроші «на рідну справу». Навіть приїхала старенька жінка з торбиною срібних царських рублів, зібраних у селах, а «делегати з фронту привезли всі свої медалі і хрести у фонд Центральної Ради» [1, *230*].

Таке загальне національне піднесення в Україні, відмічає Винниченко, викликало гнів в урядових і «демократичних» колах Росії. Відстоюючи «єдину-неділиму», вони вважали Універсал Центральної Ради неправовим і небезпечним, вимагали його скасування. Згадуючи про свою другу поїздку на переговори до Петрограду, Винниченко записав у щоденнику: «Я особисто ніколи за все своє життя не мав стільки приниження, як за цей час перебування в петроградських урядових «прийомних»... Ми бачили, що нас провокували, що нас навмисно, брутально й цинічно висміювали, ображали й викликали на обурення, на реакцію чуття. Кадетам хотілось, щоб ми вибухнули гнівом, плюнули їм у лице й перервали всякі переговори» [1, *312–313*].

Результатом цих переговорів була «Інструкція» Тимчасового уряду, яка забороняла «самочинне» запровадження автономії України до рішення майбутніх російських Установчих зборів. Такий результат обурив членів Центральної Ради, які звинувачували Винниченка в нетвердості, непрофесіоналізмі і навіть у зраді інтересів України. Несправедливість цих докорів з боку своїх сподвижників невимовно боляче вразила його: «Коли повернувся з Петербургу, то мене ж за це, за ці пониження і петербурзьке розп'яття розпинала наша «більшість» глузувала з мене, висміювала і плювала за те, що мене там ображено. І я все те приймав як у гарячці, як у страшній хворобі, як під чарами якоїсь могутньої сили, що вела мене по цих тернистих стежках і веліла мовчки приймати всі образи і плювки», – записав він у щоденнику [1, *353–354*].

Зокрема, безпідставність звинувачень його у непрофесіоналізмі була цілком очевидною. Адже Україна, перебуваючи протягом століть під владою найбільших європейських імперій, не могла мати й власної зовнішньої політики, а відтак – і відповідних кадрів професійних дипломатів. Винниченко переконався у безперспективності подальших переговорів із російською владою, у неможливості отримати від них позитивне рішення для України.

Ці переконання цілком підтвердились, коли до влади в Росії прийшли більшовики, імперська політика яких майже нічим не відрізнялась від попередників, хіба що більшим цинізмом і підступністю. Після проголошення Третім Універсалом,

співавтором якого був Винниченко, Української Народної Республіки, новий російський уряд надіслав Центральній Раді ультиматум і незабаром здійснив збройну агресію, прикриваючись демагогічними заявами про «допомогу трудящим України».

Виїхавши з Києва наприкінці січня 1918 р. під гуркіт важких гармат російських військ до Бердянська, Винниченко з великим болем і потрясінням описав у щоденнику жахливе видовище кривавої бойні, влаштованої ордою підполковника Муравйова, вбивства тисяч невинних людей, лютого нищення соборів, бібліотек та інших культурних й освітніх закладів, промислових об'єктів, глузувань з української мови і національних святинь, усіх інших засобів терору і вандалізму [1, 277].

Водночас він різко негативно оцінював рішення більшості проводу Центральної Ради про закликання німців і австро-угорців на збройну допомогу Україні, бо був переконаний, що кайзерська і цісарська армії неодмінно принесуть «і політичну, і соціальну, і навіть національну реакцію...» Ці передбачення, за його словами «справдились з цілковитою точністю», коли німецькі війська, вигнавши з України більшовиків, не схотіли терпіти й демократичне правління Центральної Ради, розігнавши її і зрежисувавши гетьманський переворот. Виїхавши до Канева, він так оцінює у щоденнику цю подію: «Купка недобитків кацапських офіцерів, професійних убивць, паразитів і грабіжників зібралася й інсценізувала державний переворот. За ними стояла важка, озброєна до маківки постать руського солдата, і купці кацапської офіцерні вдалося скинути Раду, встановити монархію, вернути царських приставів, цензорів, шпиків» [1, 283].

Знову і знову замислюючись над гіркою історичною долею своєї нації, 25 травня 1918 р. він записав у щоденнику: «Читати українську історію треба з бромом – до того це одна з нещасних, безглуздих, безпорадних історій; до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити. З другого боку вже стоїть Польща, наготовивши легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта – Австрія.

А всередині теж саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. Нащадки прадідів поганих повторяють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть. Вигідніше буде можновладцеві німцеві оддать Москві, – оддасть. Вигідніше собі лишити, – лишить. Ні, ні української історії, ні українських газет читати без брому, валеріянки не можна» [1, 285].

Обраний згодом головою опозиційного Українського Національного Союзу, що відіграв провідну роль у підготовці протигетьманського повстання, Винниченко очолив нову владу – Директорію УНР. Винесений хвилею народної і партійно-політичної поваги на цю найвищу державну посаду, він отримав ще одну можливість здійснити основну мету свого життя – соціальне і національне визволення українського народу. Володимир Кирилович рішуче взявся до роботи: написав «Відозву до українського народу», «Декларацію Директорії», проекти законів про форми влади, про місцеві Ради трудового народу та інші важливі документи, організував вибори до Трудового конгресу України... Але фронт української національної революції вже укотре виявився розколотим. Загострилися суперечності всередині Директорії, зокрема й з однопартійцем Винниченка – Головним Отаманом Армії УНР С. Петлюрою. Невдала внутрішня і зовнішня політика Директорії та її уряду, неузгодженість дій основних гілок влади призвела до надзвичайно складної ситуації, постійно зростаючої зовнішньої військової небезпеки. Винниченко і його партійні однодумці визнавали, що вони практично не контролювали ситуації в країні. Наприклад, голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ УНР В. Чехівський в одному листі відзначав, що очолюваний ним уряд «визначався тим, що стояв на зовсім іншій позиції, ніж я».

Аналізуючи ці складні обставини, причини неможливості втілення в життя запланованих ним соціальних і економічних реформ, принципово не погоджуючись із діяннями його політичних опонентів у Директорії й уряді, Винниченко записав у щоденнику: «Реальна, дійсна політика... була в руках військових, і виразником та оборонцем її був Петлюра. Розгром робітничих з'їздів, розгроми професійних спілок, примусова зміна вивісок, потурання реакційним силам... це ті вчинки, які були однією з причин більшовицького наступу на час. Єврейські погроми також явились результатом цієї політики, проти волі військових, але як неминуче явище. А я мушу приймати весь тягар цих помилок на себе, мушу удавати, що це й з мого погляду – необхідне... Я роблю всі заходи, щоб вийти з складу правительства. Занадто вже тяжко мені бути подвоєним, занадто трудно від-

давати в жертву найдорожче своє, топтати його, знущатися з нього з таким виглядом, ніби я тільки цього й хотів» [1, *316*].

Дізнавшись про переговори своїх опонентів у Директорії з представниками Антанти у Бірзулі, Винниченко 7 лютого 1919 р. записує: «Однією з перших вимог (Антанти – **Г. С.**), вимогою ультимативною, є мій вихід з уряду. Мало того: мене і Чехівського треба «вигнати як собак...». Отже, моя урядова діяльність, слава Богу, кінчається... Я радий... такому кінцеві, він очищує мої невільні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної» [1, *321*]. Покинувши посаду, він записав у щоденнику: «У мене почування таке, ніби я вийшов із тюрми» [1, *322*].

І знову він демонструє роздвоєність, суперечливість своєї особистості: «В душі радісна, схвильована порожнеча. І тільки питання: чим заповнити? Вся істота тягнеться до тихої самоти, до глибин душі, до боротьби внутрішньої, а щось, ніби поза мною, наказує боротьби зовнішньої, політичної не кидати і дряпає соромом. Хочу піймати оте саме, що велить мені це, і не можу. Невже мені ще схочеться колись влади і я ради цього кидаю найлюбіше? Чи таки хочу довести разом з усіма те, що почали, і добитись своєї держави? Алеж я зробив для цього все, що міг» [1, *322*].

Виїхавши за кордон, до Відня, Винниченко продовжував терзати свою душу між власними бажаннями і (вже колишніми) обов'язками очільника держави. Згадуючи свою ще дитячу мрію про той час, «коли можна буде схопити Бодісок за горло», він записав у щоденнику: «Коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісок за горла, я визволяв Бодісок, я одривав руки тих, що душили їх, я ставав поруч з Бодісками і бив разом з ними бодісчиних ворогів. Бо цього вимагала наша державність. (Виділено у тексті. – **Г. С.**). Два роки революції нашої я топтав себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби, я робив усе, що найбільш ганьбило мою гідність. Я зневажав деяких людей, я вважав їх брудними, неприємними, ворожими мені... А під час цих двох років обнімався з ними, потискував їм руки, творив з ними нашу державність» (Виділено у тексті – **Г. С.**) [1, *353*]. Оселившись у тихій хатинці серед лісу, Винниченко радіє можливості усамітнитися, віддатись улюбленій письменницькій праці «далеко від України, Директорії, партійних комбінацій, безсилих постанов, голосних і смішних виступів, від безпотрібного напруження нервів» [1, *323*]. Але його думки і серце залишились в Україні, звідки приходять, – пише він, – «звістки найсумніші: безладдя, дезорганізація, розпущеність, розгубленість, деморалізація. Директорія живе у вагонах, круг яких купа екскрементів, сміття, бруду. Міністри сваряться, гризуться, скаржаться, арештовують один одного. Дрібні й великі урядовці, різні людці з партії самостійників крадуть гроші, тікають, їдуть за кордон ховати вкрадене. Війська нема, тільки самі штаби та отамани... Крім купки людей, що через щось звуть себе міністрами, крім розкиданих купок людей, яких звуть козаками та атаманами, крім хаосу, безпорадности, безсудности, нема ж ніякого ні політичного, ні економічного, ніякого організованого життя» [1, *335*].

Після довгих роздумів Винниченко прийшов до непростого, вистражданого його важким життєвим і політичним досвідом висновку: «Найкращий вихід – соціяльна революція. І найкращий спосіб для нас загладити свої вільні й невільні помилки та злочинства проти соціялізму – це віддати решту своїх сил на боротьбу з усіма ворожими йому силами. Не посилати, як то робить Петлюрівська Директорія, послів до польської шляхти з проханням примиритись. А послати послів до большевиків, до єдиних вірних, запеклих ворогів всякої шляхти, помиритися з ними, стати на коліна перед соціялізмом, а не перед большевиками, і віддати для нього все, що ще лишилося незапаскудженого, активного, здатного до творення життя» [1, *356-357*].

«Большевизм, навіть російський, – помилково вважав він тоді, – з природи своєї не має ніяких матеріяльних підстав до нищення нашої національности. Коли впаде держава, як така (чого прагне комунізм), то впадуть з нею всі засоби пригнічення, як соціяльного, так і національного» [1, *357*].

Замирення з більшовиками, на його думку, могло б ще дати на той час рятівний шанс українській національній справі, бо іноземні війська «не задовольняться вигнанням з України більшовиків, вони й нас захотять вигнати. Большевиків з одних тільки тактичних мотивів добивати до кінця не треба... , їм треба дати якомога більше допомоги. Що довше вони існуватимуть, то глибше ввійде в свідомість нашого народу національне самопізнання... » [1, *357*]. «Коли гору візьмуть над большевиками Колчак-Денікін, – записав далі Винниченко, – то вони українців будуть просто нищити. Українство для них страшніше за большевиків» [1, *371*].

Усі ці роздуми поступово привели його до непростого рішення – повернутися в Україну. «Тільки нащо саме їхати? – знову терзав своє сумління Винниченко. – Що робити? Що боронити? Провадити справу большевизму? Одягти його в українську одежу? Згармонізувати, нарешті, ці дві великі сили в одну? О, коли б це вдалося і коли б я хоч вірив у те, що вдасться, що нас не роздушать, не знищать за цю гармонізацію, не віддадуть націю на розтерзання, на глум, на визиск милих сусідів – поляків, кацапів, румунів... А з другого боку, коли справа большевизму виграє, коли

рух народів досягне мріяної соціялістами мети, коли той лад, народження якого я з захватом вітаю в душі, переможе, а ми, а я стоятиму осторонь, вижидатиму, а потім прийду на готове, – чи не програємо ми, чи не перегородимо шлях своїй нації до права на вільне, заслужене право користуватися здобутим? . . . І ще: не випускати ініціятиви влади з українських рук. Хай большевизм, хай реакція, хай поміркованість, хай усяка форма влади, аби наша національна (Виділено в тексті – **Г. С.**). Тоді є гармонія, вища форма громадського й індивідуального існування» [1, *328*].

Задекларувавши на початку 1920 р. свій перехід на позиції комунізму, Винниченко створив і очолив Закордонну групу Української комуністичної партії. Пропагуючи комуністичну ідею, він тоді наївно визначав її як «вищу гармонію психічних і фізичних сил людини», як філософію життя класу, народу, нації у найвищих проявах.

Нарешті Винниченко зважився через посередництво «найкращого учня Леніна» (за його виразом), керівника Комуністичної партії Угорщини Бела Куна і свого колишнього однопартійця, голови дипмісії УНР в Москві С. Мазуренка на переговори про своє повернення в Україну. Попередньо він виставив «п'ять пунктів, з яких найголовніші: самостійність і суверенність Української Совєтської Республіки; український національний уряд...» [1, *330*]. Хоча він і не дуже сподівався на позитивне рішення цих вимог ні від українського уряду під орудою болгарина Х. Раковського, ні тим більше від Раднаркому Росії. «Малоросійська київська кацапня не дає рішучої відповіді, – записує він 5 квітня 1920 р., – вона не хоче розписатися в шовінізмі та імперіалізмі. Вона напевне дасть таку відповідь, яка і панування їхнє збереже, і комуністичне реноме прикриє» [1, *333*].

Понад 2 місяці ще чекав Винниченко відповіді з Москви, охрестивши свою останню спробу повернутися на Батьківщину «новим шляхом на Голгофу», передбачаючи на цьому шляху нові приниження, образи, боротьбу, страждання. І все ж, попри ці передбачення, він вважав, що необхідно їхати, бо «треба все ж таки виявнити, чи, справді, моя участь дасть користь справі. Але не тільки з соціяльного, але й національного боку. Українська нація повинна жити, повинна бути увільнена від усяких утисків, від усякого поневіряння і знущання, звідки б воно не походило... Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посереднє, але й безпосереднє, активне національне визволення; незалежне військо; військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога» [1, *397*].

Думається, що наведені уривки з щоденника Винниченка спростовують суперечливі оцінки мети його останньої місії до Москви і Харкова, звинувачення його у переслідуванні особистих корисливих інтересів, які трапляються у деяких мемуарах його сучасників і працях науковців.

Багато сторінок щоденника передають напружену атмосферу і зміст переговорів Винниченка з російськими більшовицькими лідерами – Л. Троцьким, Л. Камєнєвим, Г. Зінов'євим, Г. Чичеріним, К. Радеком та ін., що відбулися у червні–липні 1920 р. У ході переговорів Володимир Кирилович виклав своє розуміння національної політики комуністичної партії і висунув п'ять умов, за яких він погодиться працювати в радянському уряді України.

Але переговори не дали бажаних йому результатів. Навіть вимога внести справедливість, рівноправність у відносини України з Росією на ґрунті радянської влади, комуністичних ідей, не знайшла розуміння у російському більшовицькому керівництві. Болюче вразила Винниченка дволикість позиції цих нових можновладців у питанні державного суверенітету України, права української нації на самовизначення, лицемірно задекларованого Леніним на папері. Їхній «матеріальний щоденний інтерес,... підможений старими стихійними звичками, способами думання, – занотував він у щоденнику, – виливається в форму руського націоналізму. Совєтська влада губить принципи, ідею комунізму... » [1, *430*]. Його вразила зростаюча на очах прірва між декларованими комуністами Росії ідеями і їхніми реальними діями.

Він з обуренням спостерігав і описував народження комуністичної бюрократії, процвітання чиновницького хамства, хабарництва та інші неподобства, що виявились уже в перші роки радянської влади. А втім, записав він у щоденнику, «влади Рад, по суті, немає. Є влада бюрократів, окремих одиниць, які спираються переважно на фізичну силу військових і адміністративних апаратів... Всім керує і завідує партія (Р.К.П.). Вона має 600 000 членів. Це величезний апарат чиновників і бюрократів. Дисципліна – казенна, чиновнича, заснована на покаранні, а не на моральному впливові» [1, *449–450*]. Його болюче вразило те, «що комуністи-комісари беруть хабарі, крадуть, п'ють, розкошують, живуть, як «буржуї», а робітники працюють, бідують, голодують. Де ж та рівність і справедливість? Яка ж різниця між комуністом-комісаром і царським приставом, околодочним і т. п. ?... Що ж таке, в такому разі, комунізм? В хороших словах? В парадах?» [1, *454–455*].

У ході переговорів з російськими комуністами він остаточно зневірився у можливості досягти успіху. 13 липня 1920 р. Винниченко записав у щоденнику: «Виходу не бачу, бо є тільки два виходи: або відмовитись бути українцем і тоді бути

революціонером; або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем. Ні того, ні другого я не можу зробити, і те, і друге боляче мені смертельно... Тоскно мені, тяжко, задушно. Криком кричав би, дряпав би землю кігтями» [1, *445*]. Через 2 дні він в розпачі додає до цього запису: «Ці два місяці Голгофи навіки вилікують мене від роздвоєності. Тут, у соціалістичній совєтській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність» [1, *446*].

Але реально «поховати» свою політичну діяльність Винниченко ще не міг. Попереду був виїзд до України і переговори з її радянським керівництвом, які також розчарували його. Хоча, якби Володимир Кирилович дійсно турбувався лише про свої особисті корисливі інтереси, він міг би бути задоволений, отримавши за згоди московських керівників членство в КП(б)У і посади заступника голови Раднаркому і Народного комісара іноземних справ Української РСР. Але він був впевнений, що його участь в уряді, який практично підтримував антиукраїнську політику Москви, економічну експлуатацію нею України, не мала ніякого сенсу. А тому відмовився від цих посад, натомість висунувши ще одну вимогу – ввести його до складу Політбюро ЦК КП(б)У. Бо він, звичайно помилково, вважав цей найвищий орган єдиним, що був здатним реально впливати на хід подій у радянській Україні, на тогочасну національну політику більшовиків.

Отримавши відмову, Винниченко порива є свої стосунки з українським радянським керівництвом і, вже назавжди, виїздить в еміграцію.

Так завершилось останнє «сходження на Голгофу» В. Винниченка, що поклало край найактивнішому, найпліднішому періоду його політичної біографії – Української революції 1917–1920 рр., 100-річчя початку якої ми нині відзначаємо.

Демонструючи безперечну цінність щоденників Винниченка для дослідження багатьох питань історії Української революції 1917–1920 рр., оцінок діяльності її керівників та інших учасників, треба водночас ще раз застерегти від необачно довірливого, «споживацького» ставлення до використання цього джерела. У ньому поряд з багатьма важливими, нерідко унікальними фактами і подробицями трапляються різного роду неточності, перебільшення й замовчування, несправедливі характеристики людей тощо, зумовлені специфікою суто особистого походження мемуарних джерел, власними амбіціями, симпатіями й антипатіями автора.

І хоча В. Винниченко часто декларував у щоденниках свою схильність до самокритики, визнання власних гірких помилок (за що опоненти навіть називали його «національним мазохістом»), він замовчує деякі фатальні для України, згубні для захисту її національної державності недоліки своєї політичної діяльності.

Насамперед це стосується його пацифістських поглядів і помилкових рішень керівництва Центральної Ради щодо українізації частин колишньої царської армії і будівництва національних збройних сил України (що, до речі, явно суперечить його ж переживанням за гірку історичну долю України, коли писав, що «Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити»!) [1, *285*].

Так, у щоденниках Винниченка немає жодної згадки про те, як Центральна Рада замість захисту кордону України від ворогів посилала перші стихійно організовані українські національні частини у безглуздий наступ проти німців, роззброювала і демобілізовувала війська, які прорвались в Україну з фронтів Першої світової війни. Замовчував він і виступ українізованого полку ім. Полуботка у липні 1917 р. з метою змусити українську владу проголосити державну незалежність України, і упереджену відмову на пропозицію П. Скоропадського захистити Київ і саму Центральну Раду збройною силою очолюваного ним найбільш боєздатного українізованого корпусу...

Так само В. Винниченко замовчував важливе питання про суперечливу аграрну політику урядів УНР і їхні малоефективні земельні закони, які так і не були втілені у реальне життя.

Щоденники Винниченка густо персоніфіковані. Вони містять майстерні за формою літературні образи, політичні, психологічні й портретні характеристики багатьох його сучасників, сподвижників і опонентів, діячів як української та російської, так і світової культури, науки, політики, військової справи тощо. Але в оцінках персоналій найбільш виразно виявляється суб'єктивність автора, його особисті симпатії і антипатії, власні амбіції у взаєминах з ними в різних ситуаціях.

Звичайно, неважко зрозуміти емоції Винниченка, коли він у карикатурному вигляді подає в щоденниках політичні й психологічні портрети О. Керенського і деяких діячів російської соціал-демократії, а також зневажливо-сатиричні образи представників радянської влади в Росії – Л. Троцького, Л. Камєнєва, Г. Зинов'єва, Г. Чичеріна, з якими вів безуспішні переговори. Аж надто образливо Винниченко характеризує особу гетьмана П. Скоропадського, якого він вважав ворогом України: «тупий і слинявий кретин», «обмежений, неосвічений дегенерат», «хворий офіцер руської армії» [1, *306*]. Це він записав у щоденнику після маловідомого прийому в гетьмана 5 жовтня 1918 р.

Неможливо погодитись із деякими оцінками у щоденниках Винниченка його сподвижників, провідних діячів Української революції 1917–1920 рр., зокрема із суцільно негативною харак-

Передплатний індекс 69833

теристикою ним діяльності і особи славного сина України С. Петлюри. М. Грушевського він називає «заздрісним, нечесним дідком», наукові твори якого читати «можна за кару» [1, *316*]. Чимало гострих, часто несправедливих звинувачень містять щоденники Винниченка й на адресу інших діячів України, з якими він тісно співпрацював у Центральній Раді і Директорії УНР – О. Андрієвського, А. Лівицького, І. Мазепи, А. Макаренка, Ф. Швеця, М. Порша, А. Марголіна, Б. Мартоса, К. Мацієвича, С. Остапенка та ін. У свою чергу дехто з цих та деякі інші діячі українського державотворення тієї доби щедро осипали й Винниченка подібними ж оцінками і звинуваченнями.

Чи не найбільше гостро-критичних стріл він отримав від свого близького сподвижника у Центральній Раді С. Єфремова, який у своєму щоденнику характеризував Винниченка як «вертихвоста», що «вічно блукає і перекидається з однієї крайності до другої» [6, *268*], «крутиться, мов тріска в ополонці» [6, *380*]. Прочитавши перші дві частини «Соняшної машини» Винниченка, академік С. Єфремов записав: «Слабенька річ, хоча з великими претензіями», у якій «занадто багато бульварного елементу» [6, *567–568*]. А третю частину винниченкової повісті Єфремов називає «безталанно-претензійною, тупо-крикливою», «виплодом хворого мозку» [6, *597*]. Утім, Єфремов не шкодував подібних відверто образливих епітетів й на адресу інших своїх колишніх сподвижників й опонентів. Зокрема, М. Грушевського він у своєму щоденнику називає «старим лисом», «інтриганом», «гидотою», «авантюристом», «політиканом» тощо.

Ця суб'єктивна мемуарна інформація теж має певне значення, насамперед як джерело дослідження ролі тогочасної української еліти, міжпартійної та міжособистісної боротьби у її середовищі за провід в Українській революції 1917–1920 рр., врахування її уроків та з'ясування причин поразки і втрати незалежної національної державності.

Адже українські діячі тієї доленосної доби належали до різних політичних партій, громадських організацій, течій суспільної думки. До того ж ніхто з них не мав жодного досвіду парламентської, державотворчої та зовнішньополітичної діяльності й відповідної професійної підготовки, що мало об'єктивну історичну зумовленість. По-різному вони дивились на багато проблем національно-державного будівництва, на місце України в міжнародному співтоваристві, її взаємини із своїм сусідом і «старшим братом» – Росією, іншими державами, на розв'язання проблем національних меншин в країні, створення власної армії тощо. Ось чому голова Центральної Ради, учений-історик світового рівня М. Грушевський часто закликав до згуртування всіх демократичних сил, «щоб урятувати найдорожче – самостійність і незалежність нашого народу». Мусимо згромадитись коло цієї мети... Збитись в тісну і компактну фалангу, відложивши всі партійні й групові різниці, всі міркування про партійні вигоди й інтереси», – писав він. Але, на жаль, чимало з українських політиків й урядовців не дослухались цих палких закликів, що негативно впливало на результати їхньої діяльності, було однією з причин серйозних недоліків і гірких невдач.

Отже, повертаючи народові імена, образи і біографії гідних пам'яті і пошани діячів вікопомних 1917–1920 рр., необхідно аналізувати і враховувати як позитивний досвід їхньої діяльності, так і гіркі уроки й наслідки. Об'єктивне вивчення цього досвіду особливо актуальне як для істориків, так і для владних структур нашого складного сьогодення. Воно дає можливість насамперед уникнути повторення негативних явищ і помилок 100-річної давнини. Адже відомо, що історія вчить навіть тих, хто не бажає в неї вчитися: вона їх провчає, караючи новими кризами, війнами, величезними людськими жертвами, морально-психологічними травмами і матеріально-технічними втратами.

Тому, щоб стати справді цінним надбанням об'єктивних, науково виважених історичних і біографічних досліджень, щоденники В. Винниченка, як і будь-які інші мемуари, потребують ретельного джерелознавчого аналізу, критичного зіставлення їхнього змісту з даними великого комплексу документальних і багатьох інших джерел. Серед цих джерел важливе місце займають мемуари і публіцистично-наукові твори таких видатних політичних і військових діячів УНР і Української Держави, як М. Грушевського, С. Петлюри, Д. Дорошенка, І. Мазепи, М. Шаповала, М. Галагана, М. Ковалевського, С. Єфремова, О. Шульгина, О. Лотоцького, П. Скоропадського, Є. Онацького, генералів Збройних Сил України тієї доби – В. Петрова, М. Капустянського, О. Удовиченка, М. Омелянович-Павленка, М. Безручка, О. Грекова та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винниченко Володимир.* Щоденник. Том 1. 1911–1920. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980.

2. *Винниченко Володимир.* Щоденник. Том 2. 1921–1925. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1983.

3. *Винниченко Володимир.* Щоденник. Том 3. 1926–1928. – К., 2010.

4. *Винниченко Володимир.* Щоденник. Том 4. 1929–1931. – К., 2012.

5. *Грушевський М. С.* Спомини // Київ, 1989, № 9, с. 144.

6. *Єфремов С. О.* Щоденники, 1923–1929. – К., 1997.

7. *Жулинський М. Г.* Голгофа українця Володимира Винниченка // В. К. Винниченко. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991, с. 122–127.